

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2014. Вип. 18. С. 432–441.

Василь ОПРИСК

ЗУСТРІЧІ З ДЕНИСОМ КОЗАКОМ (СПОГАДИ ПРО ВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО АРХЕОЛОГА)

1-го вересня 1967 р. перед Львівським національним університетом ім. Івана Франка – урочисте посв'ячення першокурсників. Тут я вперше познайомився із Денисом Козаком, який запропонував мені жити разом з ним в одній кімнаті студентського гуртожитку. Він знав, що я закінчив школу в Роздолі, де вчився з його рідними братами і сестрою. Таким чином він зацікавився мною.

Всі, хто був студентом, добре знають студентське життя, особливо, хто мешкав у гуртожитку. Практично протягом п'яти років я прожив з ним в одній кімнаті. Оскільки за плечима Дениса уже був певний життєвий досвід: він закінчив Самбірське культосвітнє училище, відслужив армію, його призначили старостою групи.

Рис. 1. Денис Козак – студент першого курсу в колі однокурсників (1967)

Fig. 1. Denys Kozak – first-year student with a fellow students (1967)

Вже на першому курсі Денис захопився археологією, яку у нас викладав Володимир Данилович Баран. Особливо після археологічної практики, яку ми проходили у с. Дем'янові, що поблизу Галича (Івано-Франківщина) – рідному селі Володимира Даниловича. Я ніколи не питав Дениса, чому він зацікавився пшеворською культурою. Думаю, що він хотів більше дізнатися про стародавнє минуле своєї малої батьківщини.

А народився Денис (Деонізій) Никодимович Козак 2 квітня 1944 р. на Посянні в українському селищі Кречовичі біля міста Переворська (сучасне м. Пшеворськ, Польща). У 1945 р., після відомих подій, так званої сталінської етнічної чистки прикордонних земель, сім'я була переселена у містечко Розділ біля Миколаєва (Львівська область). Батько – Никодим Михайлович Козак працював на лісоповалі, потім працівником швейної фабрики. Мати – Євгенія Андріївна Пруц працювала в колгоспі. Так що з малих років Денис добре пізнав життя і тому не дивно мені, що він буквально *“гриз граніт науки”*, і те, що у 1972 р. Д. Козак із відзнакою закінчив історичний факультет університету. А роком раніше він одружився із одноклассницею Ніною Зімос, і у них народилась дочка, яку назвали Лесею.

Ще будучи студентом третього курсу, Денис у співавторстві з В.Д. Бараном опублікував свою першу наукову працю *“Археологічні дослідження слов'янських пам'яток у Верхньому Подністров'ї”* в *“Матеріалах III Подільської історико-красознавчої конференції”* (м. Львів, 1970 р.).

Після університету він працював два роки (1972–1974) учителем історії у с. Підберізці Пустомитівського р-ну Львівської обл., де разом з учнями в околицях села виявив низку невідомих раніше поселень та могильників давнього населення України.

Саме в околицях с. Підберізці він у 1973 р. провів перші самостійні археологічні дослідження, результати яких були опубліковані в *“Археологических открытиях 1973 года”* у співавторстві із своєю дружиною Ніною. Продовжив Денис Козак ці дослідження і в наступні два роки (1974–1975). І як результат – в *“Археології”* (вип. 23) у 1977 р. вийшла його стаття *“Підберізці – поселення пшеворської культури на Львівщині”*. У 1974 р. Денис Козак вступив до аспірантури Інституту археології АН УРСР. Науковим керівником у нього був доктор історичних наук, професор, а згодом – член-кореспондент НАН України Володимир Данилович Баран.

Рис. 2. Денис Козак – випускник історичного факультету Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1972 р.

Fig. 2. Denys Kozak – graduate of historical faculty of Ivan Franko National University in L'viv, 1972

У 1976 р. я провів перші самостійні археологічні розкопки на поселенні біля с. Підберізці, яке відкрив і почав досліджувати роком раніше саме Денис. Він же і запропонував мені їх провести (у 1974 р. я теж поступив до аспірантури Інституту суспільних наук за спеціальністю *“археологія”*). Наша студентська дружба продовжилась і далі. Ми часто зідзвонювались, по мірі можливості зустрічались. У 1978 р. Денис успішно захистив кандидатську дисертацію *“Племена пшеворской культуры в междуречье Днестра и Западного Буга”*. Основу його кандидатської дисертації склали пам'ятки пшеворської та постпшеворської культур, відкриті ним у Верхньому Подністров'ї – Підберізці, Підбірці, Пасіки Зубрицькі, Гринів, Чижки та ін. Розкопки поселень широкою площею дозволили йому з'ясувати характер, планіграфію та структуру цих селищ, їх місце в ланцюжку історичного розвитку західного регіону України. Його монографія *“Пшеворська культура у верхньому Подністров'ї і Західному Побужж'ї”*

побачила світ лише у 1984 р. Згодом Денис отримав посаду старшого наукового співробітника, а у 1987 р. став ученим секретарем Інституту археології. З 1980 р. Денис Козак спрямував свої наукові інтереси на Волинь. Він ініціював створення і очолив Волинську рятівну археологічну експедицію Інституту археології, налагодив співпрацю з історичним факультетом Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Створена експедиція стала базою для проходження студентами археологічної практики.

Завдяки дослідженням цієї експедиції до наукового обігу введено значну кількість нових різночасових пам'яток. Це могильники тшинецької культури в Линеві, улівецької групи лужицької культури та висоцької культури в Городку, селище культури фракійського гальштату в Городку, еталонні поселення поморсько-кльошової культури П'ятидні, Линів, Городок та ін.; пам'ятки вельбарської культури Загаї, Линів, Баїв, Боратин, Городок та ін.

Д.Н. Козак виокремив і провів дослідження нового типу археологічних пам'яток перших століть н. е., який був названий ним волино-подільською групою, а згодом – зубрицькою культурою. Пам'ятки цієї культури належали давньослов'янським племенам, відомим в історичних джерелах під назвою “венеди” та їхнім безпосереднім предкам.

Рис. 3. 1972 р. Розділ. Д.Н. Козак з дочкою Лесею, дружиною Ніною, братом Євгеном, тещею Катериною Олексіївною

Fig. 3. 1972. Rozdil. Denys Kozak with his family – daughter Lesya, wife Nina, brother Evgen, mother-in-law Kateryna Oleksiivna

У докторській дисертації “Етнокультурное развитие населения Северо-Западной Украины в первой половине I тыс. н. э.”, захищеній у 1988 р., монографії “Етнокультурна історія Волині (I ст. до н. е. – IV ст. н. е.)” (1991) та розділах у колективних працях “Етнокультурная карта территории УССР” (1985), “Археология Украинской ССР” (т. 3, 1986), “Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период” (1990) Д.Н. Козак обґрунтував основні етапи формування слов'янського етносу у західному регіоні України, розглядаючи їх в контексті європейської історії, довів, що старожитності зубрицької культури залишені давньослов'янським населенням. Він продемонстрував наявність в Україні слідів готських

племен, представлених відомою у центральноевропейській археології вельбарською культурою, проаналізував характер їх взаємозв'язків зі слов'янською людністю.

Рис. 4. 1974 р. Розділ. Крайній праворуч – батько Д. Н. Козака – Никодим Михайлович
Fig. 4. 1974. Rozdil. From the right – Denys Kozak's father – Nykodym Mykhailovych

З 1991 р. Д. Козак – заступник директора Інституту археології, завідувач відділу охоронних археологічних досліджень та виставок, із 2002 р. – завідувач відділу археології ранніх слов'ян, а із 2008 р. – голова Кваліфікаційної ради з видачі Відкритих листів на право проведення археологічних досліджень.

Та попри велику кількість адміністративної роботи він і надалі щорічно проводить широкі археологічні дослідження давніх поселень і могильників у західних регіонах України. Усі його розкопки важко перелічити. Ним виявлені і введені до наукового обігу сотні житлових і господарських комплексів, тисячі рухомих предметів доби енеоліту, епохи бронзи і ранньозалізного часу, слов'янських, германських і дакійських культур, давньоруського і пізньосередньовічного періодів.

Накопичена джерельна база дала змогу досліднику реконструювати етнокультурні процеси, які мали місце на території України у I тис. н.е., та висвітлити основні етапи етногенезу слов'ян, пов'язавши їх із відповідними археологічними культурами і писемними джерелами. У низці статей, монографіях “Пам'ятки давньої історії України біля с. Линів на Волині” (1994), “Пам'ятки давньої історії Волині у с. Городок” (1999) та колективних працях “Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат” (т. 1, 1999), “Давня історія України” (т. 3, 2000); “Етнічна історія Давньої України” (2000) Д.Н. Козак доводить, що розвиток давньослов'янської людності, яка сформувалася між Віслою та Дніпром, на ранніх етапах відбувався за включення дакійського, іранського, германського, балтського субстрату. Дійти такого висновку дозволила розроблена ним схема особливостей етнічного процесу у

Рис. 5. У Львові з колегами, 1980-і рр. Зліва направо: М. Пелещисин, Д. Козак, В. Баран, Р. Чайка
Fig. 5. Together with colleagues in L'viv, 1980-th. From left to the right: Mykola Peleschyshyn, Denys Kozak, Volodymyr Baran, Roman Chayka

Рис. 6. На Більському городищі з німецькими колегами, 1996 р.
Fig. 6. On Bil'ske hill-fort with colleagues from Germany, 1996

контактних зонах. Вона базується на гіпотезі про наявність у контактних зонах лише культурних груп і відсутність великих стабільних культурних масивів. Саме це дозволяє пояснити механізм утворення нових етнокультурних спільностей.

Значним є внесок Д.Н. Козака у вивчення духовної культури ранньослов'янських общин. Після дослідження святилища на поселенні Загаї він вперше у вітчизняній науці узагальнив всі наявні культові археологічні пам'ятки I–X ст. н.е., визначивши основні риси міфологічних поглядів давніх слов'ян, простежив еволюцію міфологічних уявлень, продемонстрував їх відповідність рівню соціально-економічного розвитку. Денис Никодимович є автором відповідних розділів у колективних монографіях “Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период”, “Давня історія України” (т. 3), “Історія української культури” (т. I).

Безумовно визначною археологічною пам'яткою є багаточарове поселення на березі Хрінницького водоймища на Волині, яке Д.Н. Козак досліджував протягом 20 років. Результатам цих досліджень присвячені дві монографії: “Давні землероби Волині” (2004, співавтори В.В. Шкоропад, Б.П. Прищеп), “Поселення неврів, слов'ян та германців на Стирі”

Рис. 7. На розкопках у Хрінниках, 1995 р.
Fig. 7. During excavations in Khrinnyky, 1995

(2012). У книгах проаналізовані шари поселення ранньозалізного часу, які пов'язуються із племенем неврів, поселення поморсько-кльошової культури, носії якої були пращурами слов'ян та германців. Детально розглянуті матеріали пам'ятки вельбарської культури, творцями котрої були готи – східногерманське племінне об'єднання, що прибуло на землі Волині з території північно-східної Польщі. Представлені також матеріали поселень слов'янської та княжої доби. Розглядаються питання етнічної належності, соціально-економічного розвитку давніх племен Волині, окремі аспекти їх духовного життя.

Результати 30-річних досліджень пам'яток зубрицької культури, вперше відкритих Д. Козаком у Подністров'ї та на Волині, підсумовані у його монографії “Венеди” (2008). Значна джерелознавча база, створена завдяки дослідженням автора, дозволила висвітлити походження, рівень розвитку господарства, військову справу і світогляд зубрицьких общин, а також розглянути зв'язки їх із сусідніми етнічними спільнотами. Співставлення писемних і археологічних джерел дало підстави Д. Козаку зробити висновок, що зубрицька культура та наступні пам'ятки черняхівського типу цього регіону належали західній частині численних племен венедів. Дослідник доводить, що давньослов'янська людність як етнос остаточно сформувалася на межі ер в ареалах зарубинецької, зубрицької і пізньозарубинецької культурно-історичних спільностей.

Рис. 8. У Винниківському краєзнавчому музеї. Зліва направо: Д. Козак, І. Тимець, Н. Білас
Fig. 8. In Vynnyky museum of local history. From left to right: Denys Kozak, Ihor Tymets', Natalia Bilas

Д. Козак таланито на унікальні пам'ятки – це і поховання знатного воїна в Гриневі, і жертвне капище готів на Хрінницькому поселенні, і зображення на амфорі лендельської культури найдавнішого плуга, яке датується IV тис. до н. е. і відоме зараз як “Демидівське рало” тощо. Опису восьми найбільш цікавих знахідок присвячена книга Д. Козака “Етюди давньої історії України” (2010). Ці археологічні пам'ятки належать до різних періодів давньої історії України: енеоліту, бронзового віку, ранньозалізного та давньослов'янського періодів. Вони залишені різними етнічними групами: балто-слов'янами, давніми слов'янами – венедями, давніми германцями – готами, але всі вони жили на землях України і пов'язані з глибинними пластами її історії.

Д. Козак – автор понад 250 наукових праць, серед яких 9 монографій, науково-популярні видання та розділи у колективних монографіях. У 1991 р. за розробку концепції походження і ранньої історії слов'ян та підготовку фундаментального дослідження “Славяне Юго-Восточной

Рис. 9. 2001 р. Розділ. Різдвяні свята у родинному колі. Зліва – мама Д. Козака Євгенія Андріївна, на передньому плані – онук Данилко

Fig. 9. 2001. Rozdil. Christmas with family. From the left – Denys Kozak's mother Evgenia Andriivna, on the foreground – his grandson Danylo

Європи в предгосударственный период” учений отримав Державну премію України в галузі науки і техніки, а за визначний вклад у вивчення давньої історії України, висвітленої у фундаментальних колективних працях “Давня історія України” та “Етнічна історія Давньої України”, у 2000 р. Д. Козак вдруге удостоєний звання лауреата Державної премії України.

Дослідницьку роботу Д. Козак успішно поєднує з педагогічною діяльністю. Він керує підготовкою кандидатських дисертацій і 8 його дисертантів успішно захистилися. Працював довгий час професором Львівського державного університету ім. Івана Франка (з 2001 р.). Працював Д. Козак також зі студентами Волинського університету. За участі Д. Козака були підготовлені два навчальних посібника для студентів вищих навчальних закладів – “Давня історія України: У 2 кн.” (К., 1994, керівник авт. колективу П.П. Толочко) та “Давні слов’яни. Археологія та історія” (К., 2012, співавт. Н.С. Абашина, Р.В. Терпиловський, Є.В. Синиця). У цьому посібнику на основі нових досліджень висвітлено процеси формування та історичного розвитку слов’ян у переддержавний період на території Південно-Східної Європи і, зокрема, України.

Д. Козак був членом редколегій численних наукових видань, серед яких “Археологія”, “Археологія і давня історія України”, “Археологічні дослідження Львівського університету”, “Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині”, “Археологічні студії”, “Археологічні дослідження в Україні” та ін.

Результати досліджень представлені Д. Козаком на численних міжнародних та регіональних археологічних конгресах, конференціях, симпозіумах. Він систематично публікує отримані матеріали у наукових виданнях європейських країн. Обрання Д. Козака членом-кореспондентом Німецького археологічного інституту свідчить про міжнародне визнання його наукових досліджень.

Безумовною заслугою Д. Козака є організація міжнародних виставок археологічних старожитностей України в країнах Європи і Америки. Виставки завжди користуються великою популярністю і викликають великий інтерес до історії і культури нашої країни. Д. Козак є засновником і керівником державного підприємства “Охоронна археологічна служба України”, засновником і директором міжнародного благодійного фонду “Скарби України”, головою правління Всеукраїнської громадської організації “Спілка археологів України”, створеної за його ініціативи [Від венедів до Русі, 2014, с. 5–22].

Рис. 10. Денису Козаку 60 років, 2004 р.
Fig. 10. Denys Kozak at his 60-th anniversary

У 1981 р. Денис запропонував мені працювати у Волинській експедиції. Я, звичайно, із задоволенням погодився. Першою пам'яткою було багат шарове поселення поблизу с. Боратин, що у Луцькому районі. Поселення знаходилось за півкілометра від села в урочищі Могилки, на високому березі р. Стир. Я вперше був на розкопках на Волині. Мене, насамперед, вразила краса волинської природи і щирість та доброта волинян. А студенти, які проходили практику, надавали нам молодості. Денис доручив мені досліджувати археологічні об'єкти давньоруського часу. За 1981–1982 рр. тут було відкрито три житла цього періоду. Зрозуміло, що я не міг не радіти цьому. А ще тут на розкопках я познайомився і заприятелював із помічниками Дениса Козака – Віталієм Шкоропадом та Володею Богданцем.

В наступні роки археологічні дороги пролягали до волинських сіл Гірка-Полонка, Городок, Загаї, Линів. Кожне з них заслуговує на окрему розповідь.

Та все ж, серед них хочу виділити розкопки біля села Городок, Луцького району 1990–1992 рр. Поселення розташоване в 1 км на південний схід від села в глибокій долині – першій надзаплавній терасі р. Черногузки. На західному краї тераси в ур. Пасовище відкрито площу суцільною ділянкою 1248 м²: Давньоруські об'єкти на поселенні представлені шістьма житлами, п'ятьма спорудами, двома виробничими печами і трьома ямами. У 1999 р. вийшла колективна монографія: Козак Д.Н., Оприск В.Г., Шкоропад В.В. “Пам'ятки давньої історії Волині у с. Городок”. Крім Волинської області з Денисом я ще два роки (1993–1994) працював на Рівненщині, біля с. Хрінники. Всього ж у Волинській рятівній археологічній експедиції під керівництвом свого доброго товариша Д.Н. Козака я працював 15 років.

Є що згадати! Я тут виклав лише якусь соту частину спільної праці в експедиціях, у житті. І хоч Денис довший час жив у Києві, а я у Львові, ми кожного року, щонайменше двічі зустрічались у Львові: на Різдво та Великдень Денис завжди приїжджав до Роздолу – до мами і родини.

2 квітня 2014 р. Денису Козаку виповнилося 70 років! Звичайно, я щиро і сердечно привітав його з такою подією. Планували ми зустрітися традиційно у Львові. Тим паче 26–29 листопада

у м. Винники мав проходити міжнародний науковий семінар “Давні майстерні та виробництво у Вісло-Дніпровському регіоні”, на якому ми мали виступати із спільною доповіддю “Про один тип виробничих печей сільських поселень Західної Волині у ранньому середньовіччі”. Денис дуже любив бувати у Винниківському історико-краєзнавчому музею. Він приятелював з директором музею Ігорем Тимцем, Наталією Білас, у якої був науковим керівником кандидатської дисертації.

... Але, на превеликий жаль, 23 жовтня 2014 р. Дениса не стало.

Українська археологічна наука понесла велику втрату.

ЛІТЕРАТУРА

- 2014 Збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Дениса Никодимовича Козака з нагоди його 70-ліття / Інститут археології НАН України. – К. – 380 с.